

Graminor

**Årsberetning og årsregnskap
2013**

Foto: Morten Berntsen

Innledning

Graminors eiere

Felleskjøpet Agri SA	36,7 %
Staten v/LMD, Bioforsk og UMB	34,0 %
Lantmännen SW Seed AB	15,1 %
Strand Unikorn AS	9,4 %
Gartnerhallen SA	4,8 %

Formål og drift

“Selskapets formål er å drive planteforedling, sortsrepresentasjon og prebasisavl for å sikre at norsk jord- og hagebruk i fremtiden får tilgang på klimatilpasset, variert og sykdomsfritt sortsmateriale. Selskapet skal dessuten etablere samarbeid med utenlandske foredlere om planteforedling, sortsrepresentasjon, prebasisavl og markedsføring. Selskapet skal på denne måten arbeide for å skaffe et større marked for norske plantesorter og følgelig bedre muligheter for å øke inntjeningen.”

Selskapet har forretningskontor og virksomheten drives fra Bjørke Forsøksgård i Hamar Kommune. Nødvendig eiendom og anlegg leies av Bjørke Eiendom AS, hvor Graminor er eeneier.

Selskapet har ansatte ved Njøs frukt- og bærseier i Leikanger kommune.

Styret i Graminor

Fra generalforsamlingen 24. april 2013

Medlemmer:

Harald Milli, leder
Morten Torp, nestleder
Wenche Myhre Dahle
Harald Lossius
Nina Heiberg
Annette Olesen
Jostein Fjeld
Lars Reitan

Varamedlemmer:

Anne Kathrine Fossum
Bjørn Stabbetorp
Marianne Myki
Nils Vagstad
Arnt Foss
Peter Annas
Jon-Ole Torp
Jon Arne Dieseth

Marked og rammevilkår

Markedssituasjonen 2013

Et godt samarbeid med norske såvareforretninger og omsettere av plantemateriale er avgjørende for at Graminor skal lykkes med sitt arbeid og nå sine mål og forpliktelser. Selskapet har gjennom 2013 fortsatt utviklingen med en god dialog med det norske markedet ut fra vår plass i verdikjeden.

Graminor har en rolle som den eneste både foredler og sortsrepresentant i Norge, og denne modellen er forskjellig fra de land vi samarbeider med. Vi opplever at interessen for å samarbeide med Graminor stort sett er svært positiv, med noen få unntak. Enkelte utenlandske aktører ser på den norske modellen som uhensiktsmessig og vanskelig å innrette seg etter.

Det har gjennom året vært en diskusjon omkring et åpnere regime rundt import av plantemateriale. Dette vil gi Graminor mange økte utfordringer, men også noen nye muligheter til å utnytte potensialet i sin virksomhet og utnytte samarbeidet med utlandet på en bedre måte.

Uansett er nye gode sorter som Graminor presenterer fortsatt prisgitt vær og vind i vårt lange og svært varierte land. Vinteren og våren 2013 var av det kalde og våte slaget, og det ble til dels svært sein våronn over hele landet. En god del kornarealer ble ikke sådd og kornarealet i 2013 ble lavere enn på mange år. På sør og vestlandet forårsaket vinteren store skader med omfattende utgang av engarealer. Det var også stor utgang av jordbærplanter denne vinteren.

Været bedret seg betraktelig gjennom sommeren og vi fikk den beste høsten på lenge. Dette har igjen bidratt til en god kvalitet på såvarene av både såkorn, engfrø og settepoteter. Problemene med fusarium, og høyt innhold av mykotoksiner i kornet, som har vært en utfordring noen sesonger, var ikke til stede denne høsten. Avlingsmessig ble det imidlertid blandet, med store forskjeller mellom distriktene.

Omsetning og markedsandeler i Norge

Såkorn

Omsetningen av sertifisert såkorn ble svært høy i 2013. 58 600 tonn ble omsatt i løpet av året, mot 49 500 tonn året før. Av omsetningen i 2013

Vårløsning 6. mai 2013

var ca 15% importert såkorn. Sorter fra Graminor hadde en andel på i overkant av 46%, og dette er en liten framgang fra i fjor.

Engvekster

Salget av norskprodusert engvekstfrø var 1485 tonn. Graminors egne sorter hadde en andel av dette på 51% mot 53% i 2012. Det totale salget av engvekstfrø i Norge var på grunn av stor utgang betydelig større. Det ble importert store kvanta av blant annet raigras dette året.

Poteter

Det ble omsatt 8 100 tonn med sertifiserte settepoteter i 2013. Det ble solgt 8 600 tonn i 2012.

Frukt og bær

Det ble i 2013 solgt over 24 000 frukttrær. I 2012 var tilsvarende tall 15 600 trær. Største andelen av dette var eplesorten Rubinstep, mens de første plantene av den nye pæresorten Celina ble omsatt dette året.

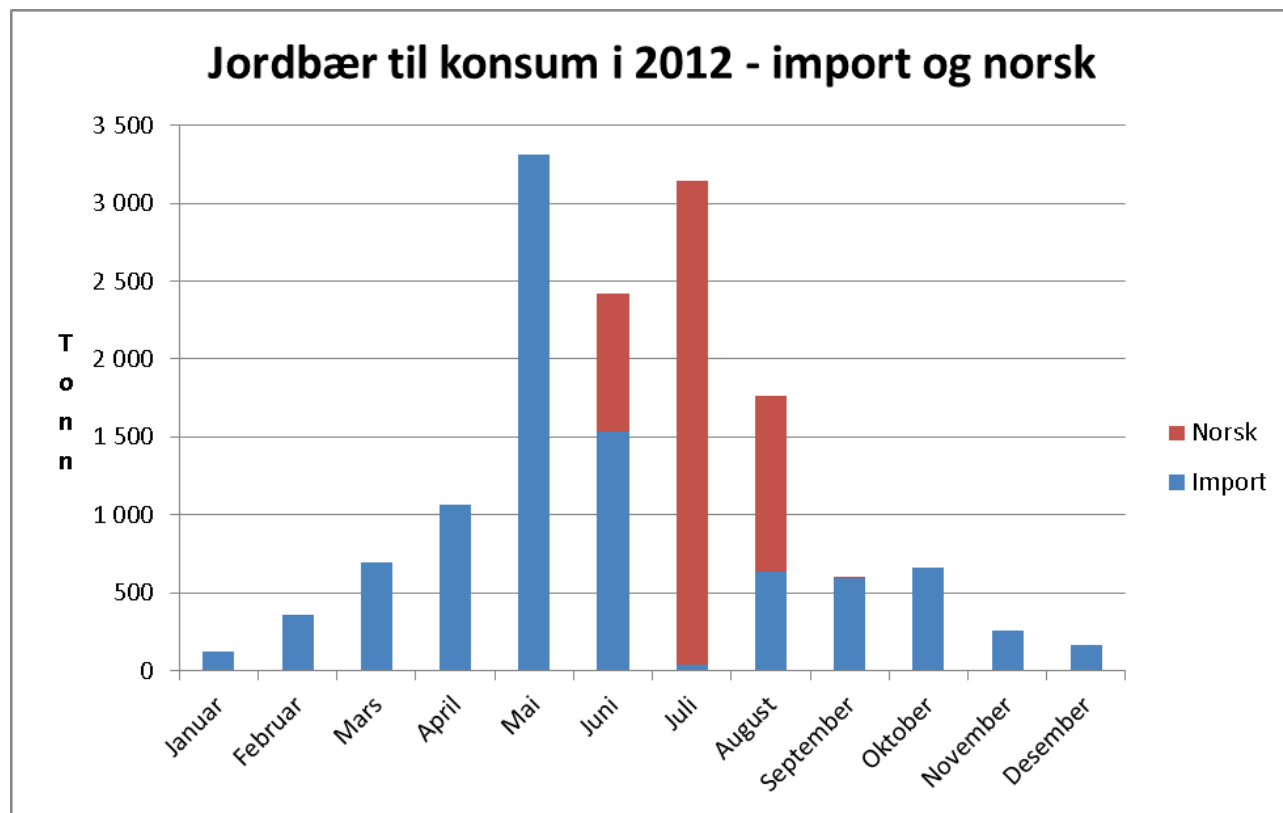
Glen Ample er fortsatt den klart mest omsatte bringebærsorten, mens den nye Glen Fyne er på vei opp. Omsetningen økte fra 133 000 til 176 600 planter i 2013.

Også for jordbærplanter var det en økning i plante-salget fra 2012 til 2013. Økningen var på 0,4 mill planter til ca 2,7 mill planter. Sonata og Florence var de største sortene.

Norske sorter i utlandet

Graminor sine sorter har hatt et veldig godt år i Finland. Inntektene på lisenser både fra sertifisert vare og fra Farm Saved Seed har vist en fin økning.

Samarbeidet med KESKO Oy er blitt formalisert, og vi ser fram til en videre positiv utvikling i dette markedet. Også i Sverige tror vi på videre framgang.

Tabellen publisert i 2013 kan være et eksempel på at nye jordbærsorter med bær som modner på et tidligere eller seinere tidspunkt enn dagens sorter, har betydelig potensial for norsk bærproduksjon.

Prebasisproduksjon

Graminor har ansvaret for å levere prebasis og utgangsmateriale for de sortene selskapet eier og representerer til såvareforretningene i Norge og utlandet. Denne produksjonen skjer for korn på Bjørke, i tillegg til at det blir importert noe av utenlandske sorter. Det ble i 2013 solgt 112 tonn egenprodusert prebasis såkorn av 18 forskjellige sorter.

Prebasisproduksjon av engvekstfrø blir gjennomført i samarbeid med såvareforretningene. For utgangsmateriale på potet, frukt og bær

samarbeider Graminor henholdsvis med Overhalla Klonavlssenter og Sagaplant. Til sammen har Graminor i 2013 disponert ca 1 300 daa eid og leid jord, inkludert jorda på Njøs. Gårdsdriften på Bjørke har 2 fast ansatte. I tillegg brukes en del ekstrahjelp i sommerhalvåret.

Vekstskiftet til prebasisproduksjonen i samspill med forsøksvirksomheten er en stor utfordring, og Graminor ønsker å utvikle en strategi for å øke stabil tilgang til egnet jord. Det er inngått avtale om langsiktig leie av jord i 2013. Dette vil forhåpentligvis gi Graminor et grunnlag for å produsere prebasis såvare i riktige mengder og av god kvalitet.

Forskning og teknologiutvikling

Forskningssamarbeid med utlandet

Tradisjonell planteforedling er en langsiktig og ressurskrevende virksomhet. Ny molekylær bioteknologi kan bidra til å effektivisere foredlingsarbeidet. Det er derfor et mål for Graminor å gjøre denne nye teknologien tilgjengelig for selskapet og arbeidet med utvikling av nye sorter. Målet er at de nye teknikkene skal kunne tas i bruk i alle selskapets foredlingsprogrammer.

I løpet av de siste åra har Graminor deltatt i flere forskningsprosjekter i samarbeid med norske og internasjonale forskningsinstitusjoner. De fleste vekstene selskapet arbeider med har vært inkludert i minst ett av disse prosjektene. Formålet med å delta i forskningsprosjekter har vært å utløse forskning som er relevant for selskapet og brukerne av produktene, utvikle selskapets kompetanse og forberede foredlingsprogrammene på å ta i bruk ny teknologi. I tillegg gir deltakelse i forskningsprosjekt kontakter og nettverk både nasjonalt og internasjonalt, og bringer de ansatte i kontakt med viktige samarbeidspartnere for å løse framtidige utfordringer.

Graminor har i det senere konkretisert sin strategi for teknologiutvikling på kort og lang sikt. Målsetningen er å ta i bruk ny teknologi i foredlingsprogrammene og øke kunnskapsnivået hos våre ansatte.

Kompetansebygging

Med støtte fra Norges Forskningsråd-finansierte forskningsprosjekter og program for næringslivs PhD, er det to doktorgradsstudenter tilknyttet Graminor. De deltar i forskningsprosjekter innen to av våre foredlingsprogram (hvete og fôrvekster). Forskningsprosjekter som inkluderer PhD-studenter, er en svært god mulighet for selskapet til å rekruttere framtidige foredlere. I tillegg er de fleste av medarbeiderne i ulik grad involvert i FoU prosjekter – av stor betydning for utviklingen av ny kunnskap.

Nye molekylære teknikker i planteforedlinga

Vanlig fenotypisk seleksjon vanskeliggjøres ofte av at variasjoner i vekstbetingelsene maskerer de genetiske effektene. Nyutviklet teknisk utstyr og metoder har gjort det mulig å analysere store antall prøver for molekylære genetiske markører til en overkommelig pris. Foredlerne kan dermed velge ut de beste genotypene med større presisjon enn i dag. Dette har Graminor tatt konsekvensen av, og de aller fleste av forskningsprosjektene hvor selskapet deltar tilhører to kategorier:

- Prosjekter som fokuserer på utvikling av genetisk teknologi eller kunnskap, for eksempel sekvensering av hvetens kromosom 7B.

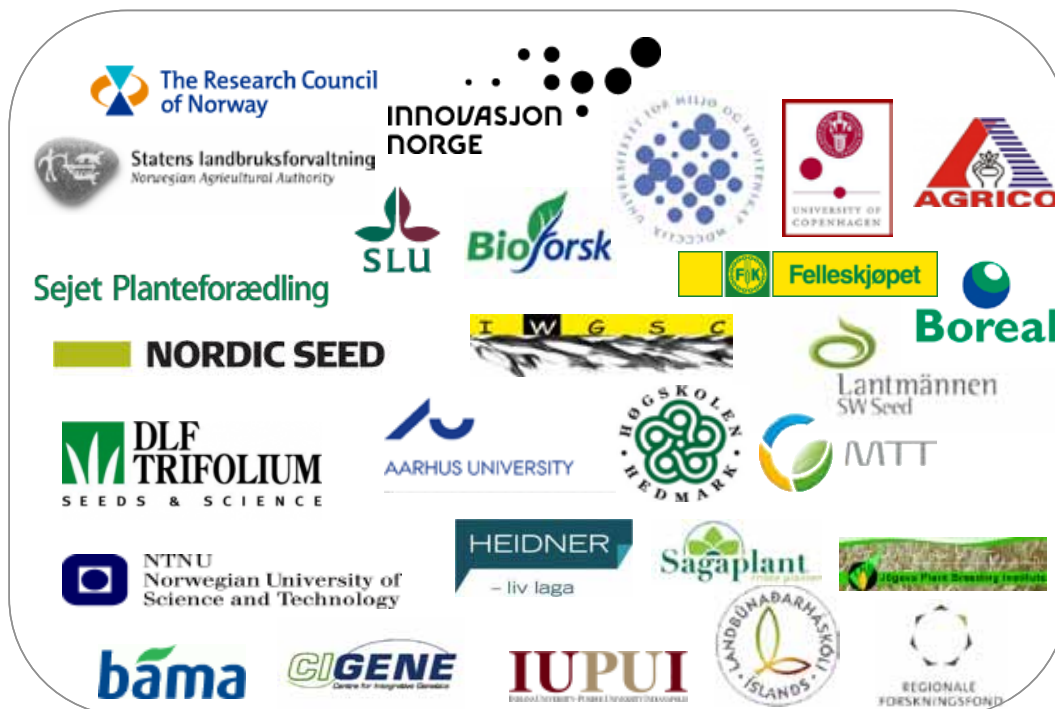
-Prosjekter som fokuserer på viktige problemer foredlingsprogrammet ønsker å være med å løse, for eksempel fusariumproblemet i korn. I noen av disse prosjektene er målet å utvikle molekylære markører for direkte bruk i foredlingsarbeidet. I andre tilfeller er det først nødvendig med mer kunnskap om problemet, slik at den nødvendige fenotyping kan bli bedre, for så i neste omgang forhåpentligvis gjøre det mulig med utvikling av genetiske markører.

Som et resultat av tidligere prosjekter, er flere molekylære markører i flere vekster identifisert og klare til å tas i bruk i praktisk foredlingsarbeid. Dette gjelder blant annet en markør for et gen for resistens mot aksfusariose, for markører for gener for partiell resistens mot mjøldogg i hvet, og for markører for gener for resistens mot nematoder og grå øyeflekk i bygg. Utnytting av markører for enkeltgener testes allerede i praksis i vårhvet- og byggprogrammet. Det arbeides også med å utvikle markører for gener som styrer viktige egenskaper i potet, eple, jordbær, bringebær og havre.

Den teknologiske utviklinga går svært raskt når det gjelder teknisk utstyr til genotyping. Snart vil det være mulig å genotype et stort antall markører med en høy tetthet over hele genomet. Dette åpner nye muligheter. En kan gjøre utvalg for mange egenskaper samtidig. Den store mengden genotypiske data gjør det også mulig å beregne genetisk verdi, basert på genotype sammenligna med et utvalg kjente fenotyper. Dette kalles genomisk seleksjon (GS) og er allerede i bruk i husdyrforedlinga. Resultater fra internasjonale simuleringsstudier antyder at bruk av GS kan doble eller tredoble den genetiske framgangen også i foredlingsprogram for planter.

Nettverk

En forutsetning for å kunne delta fullskala i den pågående teknologiutviklingen er kostnads- og kunnskapsdeling. Graminor arbeider derfor systematisk med utvikling av eget nettverk for samarbeid om kostnader knyttet til teknisk utstyr og laboratorier, for tilgang og deling av kunnskap og verdifullt materiale som er utviklet over lang tid. For et selskap av Graminor sin størrelse kan dette være krevende, men vi mener at det er avgjørende viktig for å holde tritt med den utviklingen vi ser i verden rundt oss.

Oversikt over viktige samarbeidspartnere innen forskning og teknologiutvikling

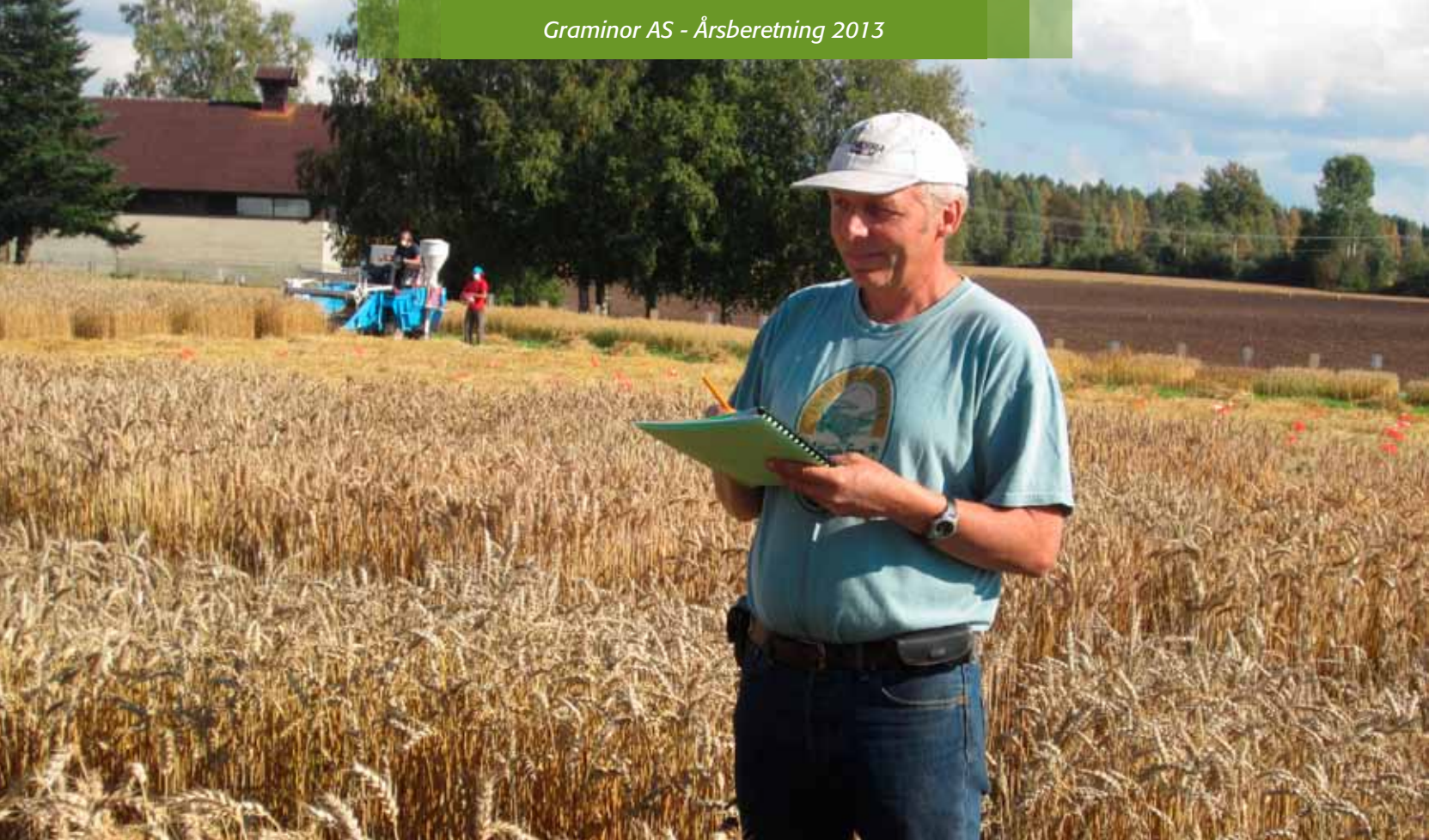
Pollinering: Samme jobb utført av hender eller humler

Forskningsprosjekter med deltagelse fra Graminor 2013

Prosjekt tittel	Varighet
Sorter av jordbær og bringebær som egner seg til industri	2009-2013
Effekt av varierende klima på bakekvalitet i hvete – tilpasning av norsk hveteproduksjon (Future Wheat)	2009-2013
Kunnskap om det genetiske og fysiologiske grunnlaget for tilpasning av norske flerårige fôrvekster til fremtidig klima (Varclim)	2010-2013
Utvidelse av bærproduksjonen i det Nord-Atlantiske området	2010-2013
Sekvensering av hvetens kromosom 7B (hvetegenomprosjektet)	2010-2014
Forbedring av overvintringsevne og kvalitet på norsk produsert jordbær	2010-2014
Mykotoksinfurensning i norsk mat og fôr – modellering og risikovurdering for hele matkjeden	2010-2014
Forbedring av kvaliteten på norsk frukt, poteter og grønnsaker etter kort- og langtidslagring	2010-2014
Pre-breeding for fremtidige utfordringer i Nordisk epledyrking (PPP)	2012-2014
Integrasjon av felt- og laboratorie kunnskap i bygg (PPP)	2012-2014
Pre-breeding i engelsk raigras (Lolium perenne) (PPP)	2012-2014
Foredling for neste generasjon jordbær ved bruk av sekvenseringsteknologi (Regionalt prosjekt)	2012-2014
Integrering av moderne verktøy og strategier i norske planteforedlingsprogrammer	2013-2015
Frøsetting i tetraploid rødkløver (trifolium pratense)	2011-2015
Nye veier mot forbedring av flatskurvresistens i norske poteter	2013-2016
Genomics for økt bærekraft og konkurransevne innen norsk avlsarbeid på husdyr, fisk og planter	2013-2016
Økte kornavlinger og bedre kornkvalitet gjennom økt resistens mot bladflekkysykdommer i hvete og bygg	2013-2016
Norsk malt, humle og urter – smaken av norsk øl	2013-2016
Bedre pollinering av rødkløver (Trifolium pratense) (PoliClover)	2013-2017

Aktiviteter i Graminor 2013

Foredlingsprogrammene 2013

Korn

Ressurser

Foredlingsprogrammene i korn driftes av totalt 4.5 årsverk foredlere og 3 årsverk teknikere. I tillegg benyttes laboratorietekniker og ekstrahjelp i deler av sesongen.

Samarbeid

De viktigste norske samarbeidsinstitusjonene er Bioforsk, UMB, Nofima og Norsk Landbruksrådgiving.

På nordisk nivå er det et betydelig samarbeid med foredlingsinstitusjoner i Sverige, Finland og Danmark. Høst- og vårhvetelinjer fra totalt 12 utenlandske selskaper fra 5 ulike land er prøvd i 2013.

I Europa for øvrig er det etablert samarbeid med sentrale institusjoner i Tyskland, Nederland, Østerrike, Polen og Slovakia.

Graminor har et godt samarbeid med Plant and Food Research LTD, New Zealand, som oppfører populasjoner og linjer av havre og bygg i vinterhalvåret.

Bygg

I 2013 ble det startet et nytt foredlingsprogram for 2-rads bygg. Noe eksisterende materiale er lagt inn i programmet, men det vil ta en del tid før det kan forventes konkrete resultater i form av nye sorter fra programmet.

Resultater 2013

Det var 11 linjer i offisiell verdiprøving i 2013, hvorav Graminor har 3 linjer (6-rads).

Det er sendt 5 nye søknader om opptak på norsk sortliste i 2013, 2 av dem er Graminor linjer. Ingen nye sorter ble tatt opp på norsk sortliste i 2013.

Hvete

Resultater 2013

8 linjer av vårhvete og 8 linjer av høsthvete var i offisiell verdiprøving i 2013. Av disse kom 4 vårhvetelinjer fra Graminors foredlingsprogram. Alle høsthvetelinjene var utenlandske.

3 nye linjer av vårhvete og 1 av høsthvete ble meldt inn til offisiell prøving i 2013.

4 nye sorter godkjent for opptak på norsk sortliste, vårhvetesortene Rabagast (Graminor) og Amulett (Lantmännen SW Seed) og høsthvetesortene Skagen (Nordic Seed AS), samt Akteur (Deutsche Saatveredelung AG).

1 vårhvetelinje fra Graminor var med i offisielle forsøk i Finland.

Graminor deltar i utvalget i tidlige generasjoner i Lantmännen SW Seed sitt program for høsthvete-foredling for nordlige områder.

Norske vårhvetelinjer er i 2013 prøvd i private forsøk i Sverige (Lantmännen Sw Seed) og Finland (Kesko).

Havre

Resultater 2013

Det var 22 sorter i offisiell verdiprøving i 2013, hvorav 14 Graminor sorter, 3 fra Sverige, 2 fra Finland og 3 fra Tyskland.

Ingen nye havresorter godkjent for opptak på den norske sortlista i 2013. 7 nye sorter, hvorav 3 fra Graminor, ble ferdigprøvd for vurdering av opptak på norsk sortliste i 2014. I 2013 ble det prøvd 3 Graminor sorter i offisielle forsøk i Sverige og 7 i Finland.

Potet

Resultater 2013

Grunnet en pålagt karantene ble det ikke gjennomført avlingsfelt i 2013. Restriksjonene ble opphevet i løpet av året. Oppformeringsfeltene ble gjennomført som normalt.

Det var 5 sorter og linjer i offisiell verdiprøving i 2013.

Det ble ikke godkjent nye godkjente sorter dette året.

Bakekvalitet og foredlingsmål i hvete

I gode år kan 70-80% av Norges behov for hvete til brødbaking dekkes av norskprodusert korn. På grunn av ustabil vær i vekstsesongen og under innhøstinga er imidlertid kvaliteten på den norske hveten variabel. Enkelte år har derfor andelen norsk korn i brødmjølet vært under 30%. Graminor har, sammen med UMB, Nofima, Bioforsk og aktører fra mølle- og bakebransjen, deltatt i flere forskningsprosjekter som har frembrakt ny kunnskap til hjelp i arbeidet med å bedre og stabilisere kvaliteten på norsk mathvete.

En forutsetning for at hveten skal kunne brukes til brødbaking er at både stivelse og protein har god kvalitet, samt at proteininnholdet er tilstrekkelig høgt. Proteinkvaliteten, det vil si proteinenes evne til å danne gluten med riktig balanse mellom elastisitet og eksensibilitet, er i stor grad avhengig av sortenes genetiske egenskaper. Vekstforholdene er viktigst for proteininnholdet. Været, særlig i siste del av vekstsesongen og under innhøstinga, kan både være med å bygge opp og bryte ned hvetens bakekvalitet. Stivelseskvaliteten er særlig utsatt for nedbryting hvis kornet begynner å gro i akset før høsting, noe som er vanlig hvis innhøstinga må utsettes på grunn av dårlig vær. Det er imidlertid store genetiske forskjeller i hvor lett hvetens bakekvalitet brytes ned. Følgelig er bakekvalitet og kvalitetsstabilitet svært viktige foredlingsmål i norsk hveteforedling.

Ressursinnsats

Potet og jordbærprogrammene ble våren 2013 organisert i en enhet. Totalt utgjør dette en foredler, en assisterende foredler og 3,5 årsverk teknikere. Dette inkluderer også drift av veksthuset. Potet og jordbær har litt ulike arbeidstopper gjennom sesongen, noe som har ført til god utnyttelse av mannskapet.

Samarbeid

Samarbeidet med Bioforsk Øst og Norsk landbruksrådgivning er svært godt, og viktig for å få prøvet ut nye sorter.

I tillegg til Norsk Landbruksrådgivning, samarbeider Graminor med utenlandske sortsforedlere. Disse har ofte testfelter med aktuelle sorter i Sverige eller Finland som vi har tilgang til.

Graminor samarbeider med forskjellige deler av bransjen, blant annet gjennom en chipsgruppe og matpotetgruppe. Dette er til god støtte og hjelp ved utvelgelse av sorter til utprøving. Settepotetforretningene er gode samarbeidspartnere og tilfører Graminor mye kunnskap.

Engvekster

Resultater 2013

Det var 50 sorter i offisiell verdiprøving i 2013, herav 47 Graminor sorter. Av disse var 10 nye fra 2013. I DUS- testen var det i alt 20 sorter hvorav 5 var nye.

6 nye sorter ble godkjent for oppføring på Offisiell Sortsliste i 2013, alle Graminor sorter.

Ressursinnsats

1 engvekstforedler, 1 assisterende engvekstforedler, 3 teknikere samt ekstrahjelp i sesongen. I tillegg er en doktorgradsstipendiat som arbeider med et prosjekt omkring frøsettingsevne i tetraploid rødkløver knyttet til programmet. Tjenester for utprøving av materialet kjøpes av Bioforsk Løken/Fureneset/Holt.

Samarbeid

I tillegg til Bioforsk er det etablert samarbeid med UMB og Norsk Genressurs Senter. Internasjonalt har vi samarbeid med Nordgen og ECPGR når det gjelder plantegenetiske ressurser og med Lantmännen SW seed, DLF, Boreal, Jögeva Plant Breeding Station, Århus Universitet og Islands Landbruksuniversitet om pre-breeding i engelsk raigras. Utover dette har vi gode kontakter med andre europeiske forskings- og foredlingsinstitusjoner, blant annet ved forbedring og bruk av NIR-teknikken på høstmaskiner for engvekstforsøk fra Haldrup.

Frukt og bær

Resultater 2013

Godkjenning av nye sorter (alle):

Ingen nye sorter ble godkjent for opptak på norsk sortliste.

Prøving:

Bringebær: 21 linjer i ekstern prøving hvorav 4 Graminor-linjer.

Jordbær: 5 linjer i ekstern prøving. Alle er testet i Nord-Norge (Troms), 2 av dem er testet i Sør-Norge.

Stikkelsbær: Det er signert avtale om representasjon av sorten Martlet.

Tiara

Oye

Eple: 46 linjer i ekstern prøving hvorav 15 Graminor-linjer. Det ble i 2013 sendt søknad om rettsbeskyttelse for 2 nye eple sorter.

Plomme: 4 linjer i ekstern prøving hvorav 3 er Graminor-linjer. 4 linjer i prøving for økologisk dyrking hvorav 3 er Graminor-linjer.

Pære: 8 linjer i ekstern prøving, alle er Graminor-linjer. 5 sorter og seleksjoner i prøving for økologisk dyrking.

Ressursinnsats

Personellressursene i programmene er 1.3 årsverk på foredler siden og 3 årsverk teknikere.

Samarbeid

Frukt- og bærprogrammene samarbeider med en rekke kommersielle aktører samt regionale og nasjonale forsknings- og foredlingsmiljøer i Norge. Internasjonalt er ABC-z group i Belgia en viktig kommersiell samarbeidspartner på frukt, og Fresh Forward (Nederland) og Meiosis (England) tilsvarende på bær.

Oppsummering

Totalt antall sorter tatt opp på norsk sortliste i 2013:

Art	Sort	Foredler
Vårhvete	Rabagast	Graminor
	Amulett	Lantmännen SW Seed
Høsthvete	Skagen	Nordic Seed
	Akteur	Deutsche Saatveredelung
Engsvingel	Vestar	Graminor
Rødsvingel	Linda	Graminor
Rødkløver	Lasang	Graminor
Luserne	Lage	Graminor
	Lavo	Graminor
	Lotte	Graminor

Foto: Morten Berntsen

Eierskap i andre selskaper

Bjørke Eiendom AS

Selskapet ble etablert i 2005. FK Agri Eiendom og Graminor hadde henholdsvis 51% og 49% av aksjene inntil 01. juni 2013 da 100% av aksjene ble overtatt av Graminor. Formålet med selskapet er å drive eiendomsutvikling og utleie av fast eiendom. Selskapet eier Bjørke Forsøksgård i Hamar kommune og Njøs Frukt- og bærseier i Leikanger kommune. I ekstraordinær generalforsamling 10. desember 2013 ble følgende styre valgt: Harald Milli (leder), Jostein Fjeld, Nina Heiberg og Idun Christie. Daglig leder for selskapet er Idun Christie. Resultatet før skatt (2012) var 0,998 mill. kr. og sum egenkapital var 7,949 mill. kr.

Njøs Næringsutvikling AS

Selskapet ble etablert i 2007 med Gartnerhallen (22%), Sogn og Fjordane Fylkeskommune (22%), Graminor (22%), Lerum (11%) og 7 fruktlager/produsentlag i Sogn og Fjordane (23%) som aksjonærer. Formålet med selskapet er å drive rådgiving, produkt- og markedsutvikling rettet mot frukt og bær og andre prioriterte landbruksprodukt. Selskapet leier kontorer på Njøs Frukt- og bærseier. Styret for Njøs Næringsutvikling har i 2013 bestått av Nina Heiberg (leder), Åslaug Stadheim Ese (nestleder), Idun Christie, Jens Terje Hammervoll, Grethe Kristin Lerum og John Elling Vereide. Stein Harald Hjeltnes er daglig leder for selskapet. Resultatet før skatt (2012) var 0 kr. og sum egenkapital 1,453 mill. kr.

Sagaplant AS

Selskapet ble etablert 1. september i 2008 med Gartnerhallen (34%), Graminor (25%), NORGRO (25%), E-plant Norge (10%) og Bioforsk (6%) som aksjonærer. Formålet med selskapet er å drive fremavl av plantemateriale av hagebruksvekster, herunder formering og omsetning, for å sikre at kommersielle frukt-, bær- og blomsterprodusenter samt aktører i grøntanleggsmiljøet får tilgang til friskt, klimatilpasset og sortsekte plantemateriale. Selskapet driver sin virksomhet på tidligere Sauherad prestegård i Sauherad kommune.

Styret har i 2013 bestått av Nina Heiberg (leder), Idun Christie (nestleder), Morten Mellbye, Arne Gillund, Harald Lossius og Kjell Ivar Schia. John Harald Rønningen er leder for selskapet. Resultatet før skatt (2012) var minus 0,024 mill. kr. og sum egenkapital 2,269 mill. kr.

Ytre miljø

Selskapets virksomhet medfører liten fare for det ytre miljø. Det er utarbeidet gjødselplan for eiendommen, og plantevernmidler håndteres i henhold til gjeldende lover og forskrifter.

Medarbeidere og organisasjon

Personalet

Ved utgangen av 2013 var det 31 fast ansatte i Graminor, 30,1 antall årsverk. 12 av de fast ansatte er kvinner. I tillegg var 28 personer ansatt som ekstrahjelp (sesonghjelp).

Styrets sammensetning oppfyller Aksjelovens krav om kjønnsfordeling.

Det har ikke vært meldte skader knyttet til jobben blant ansatte i 2013. Sykefraværet var 1,15 % mot 1,0 % i 2012. Det var ingen langtidssykmeldte i 2013. Selskapet er medlem av HMS-øst. Verneombud og ledelse har et felles ansvar for at HMS-arbeidet følges opp etter forskrift og at dette er en kontinuerlig del av virksomheten.

Arbeidsmiljøet ved bedriften er etter styrets mening godt. Samarbeidet mellom fagforeningene og bedriftsledelsen fungerer godt og fagforeningenes deltakelse og involvering er positiv for utviklingen av selskapet.

Resultat

Styret bekrefter at årsregnskapet er utarbeidet under forutsetning om fortsatt drift. Årsregnskapet sammen med årsberetningen gir en rettvise oversikt over utviklingen og resultatet for selskapet.

Selskapet hadde i 2013 en samlet driftsinntekt på 56,086 mill. kroner, og et resultat etter skatt på 1,605 mill. kroner mot 5,032 mill. kroner i 2012.

Styret foreslår at resultatet disponeres slik:

	2013	2012
Utbytte	0	2.120.000
Annen egenkapital	1.605.414	2.912.233
Sum	1.605.414	5.032.233

Forslaget til utbytte bygger på styrets vedtatte strategi av 27.10.2009.

Hamar, 13.02.2014

I styret for Graminor AS

Harald Milli
Leder

Morten Torp
Nestleder

Wenche Myhre Dahle

Jostein Fjeld

Nina Heiberg

Annette Olesen

Harald Lossius

Lars Reitan

Idun Christie
Adm. direktør

Resultatregnskap

	Note	2013	2012
DRIFTSINNTEKTER OG DRIFTSKOSTNADER			
Driftsinntekter			
Salgsinntekt - såvarer og silovarer	1	2 259 022	3 047 613
Foredler- og lisensinntekter	1	31 059 096	28 356 815
Tilskudd og andre inntekter	1	22 768 296	21 683 401
Sum driftsinntekter		56 086 413	53 087 830
Driftskostnader			
Foredler- og lisenskostnader	1	7 083 896	3 975 251
Varekostnad	2	1 382 112	1 353 110
Kjøp av foredlings- og forskningstjenester	2	8 745 886	8 168 771
Lønnskostnad	3	22 850 086	20 732 152
Avskrivning på varige driftsmidler	4	2 127 875	2 156 631
Annen driftskostnad	6	13 857 366	12 737 214
Sum driftskostnader		56 047 220	49 123 129
DRIFTSRESULTAT	14	39 193	3 964 701
FINANSINNTEKTER OG FINANSKOSTNADER			
Finansinntekter			
Inntekt på investering i datterselskap		294 000	294 000
Annen renteinntekt	13	1 706 450	1 827 477
Annen finansinntekt		925	888
Sum finansinntekter		2 001 375	2 122 365
Finanskostnader			
Annen rentekostnad		210 657	468
Annen finanskostnad		2 624	16 220
Sum finanskostnader		213 281	16 688
NETTO FINANSPOSTER		1 788 094	2 105 677
ORD. RES. FØR SKATTEKOSTNAD		1 827 288	6 070 378
Skattekostnad på ordinært resultat	7	221 874	1 038 145
ORDINÆRT RESULTAT		1 605 414	5 032 233
ÅRSRESULTAT		1 605 414	5 032 233
OVERFØRINGER			
Avsatt til utbytte	10	0	2 120 000
Overføringer til/fra annen egenkapital	10	1 605 414	2 912 233
SUM OVERFØRINGER		1 605 414	5 032 233

Balanse pr. 31.12.2013

	Note	31.12.2013	31.12.2012
EIENDELER			
Anleggsmidler			
Immatrielle eiendeler			
Eierrettigheter	5	4	4
Varige driftsmidler			
Maskiner og anlegg	4	58 174	64 822
Inventar og teknisk utstyr	4	7 062 895	7 768 117
Finansielle anleggsmidler			
Lån til tilknyttet selskap	13	19 180 003	20 471 431
Investeringer i aksjer og andeler	12	14 190 000	3 690 000
Sum anleggsmidler		40 491 076	31 994 374
Omløpsmidler			
Varer	2	1 503 225	1 746 270
Kundefordringer	8	16 516 850	16 212 980
Andre fordringer	7	1 155 925	971 682
Bankinnskudd, kontanter o.l.	9	27 686 187	26 893 808
Sum omløpsmidler		46 862 187	45 824 740
SUM EIENDELER		87 353 263	77 819 114
EGENKAPITAL OG GJELD			
Egenkapital			
Innskutt egenkapital			
Aksjekapital	10,11	10 600 000	10 600 000
Overkurs	10	16 852 455	16 852 455
Sum innskutt egenkapital		27 452 455	27 452 455
Opptjent egenkapital			
Annen egenkapital	10	38 336 925	36 731 511
Sum opptjent egenkapital		38 336 925	36 731 511
Sum egenkapital		65 789 380	64 183 966
Gjeld			
Avsetning for forpliktelser			
Utsatt skatt	7	98 609	150 803
Sum avsetning for forpliktelser		98 609	150 803
Annen langsiktig gjeld			
Gjeld til kredittinstitusjoner	15	6 500 000	0
Sum annen langsiktig gjeld		6 500 000	0
Kortsiktig gjeld			
Leverandørgjeld		8 431 187	4 692 328
Betalbar skatt	7	0	203 680
Skyldig offentlige avgifter		4 263 347	4 387 692
Utbytte	10	0	2 120 000
Annen kortsiktig gjeld		2 270 740	2 080 645
Sum kortsiktig gjeld		14 965 274	13 484 345
SUM EGENKAPITAL OG GJELD		87 353 263	77 819 114

Balanse pr. 31.12.2013

Harald Milli
Leder

Morten Torp
Nestleder

Annette Olesen
Styremedlem

Wenche Myhre Dahle
Styremedlem

Harald Lossius
Styremedlem

Jostein Fjeld
Styremedlem

Lars Reitan
Styremedlem

Nina Heiberg
Styremedlem

Idun Christie
Adm. direktør

Noter 2013

Note 1 - Regnskapsprinsipper m.v.

Årsregnskapet er satt opp i samsvar med regnskapsloven og god regnskapsskikk for små foretak.

Driftsinntekter

Inntektsføring av foredler- og lisensinntekter skjer på årsbasis på grunnlag av såvareforretningenes salg.

Inntektsføringen av annet salg skjer på leveringstidspunktet.

Tilskudd fra offentlige og andre inntektsføres når disse er opptjent. Graminor AS benytter seg av Skattefunn - ordningen. Skattevirkningen som følger av kostnader til forsknings- og utviklingsprosjekter etter denne ordningen er inntektsført som tilskudd og andre inntekter. Inntekten er ikke skattepliktig.

Omløpsmidler og kortsiktig gjeld

Omløpsmidler og kortsiktig gjeld omfatter normalt poster som forfaller til betaling innen ett år etter siste dag i regnskapsåret, samt poster som knytter seg til varekretsløpet. Omløpsmidler vurderes til laveste verdi av anskaffelseskost og antatt virkelig verdi. (Laveste verdis prinsipp).

Anleggsmidler og langsiktig gjeld

Anleggsmidler omfatter eiendeler bestemt til varig eie og bruk for virksomheten. Anleggsmidler er vurdert til anskaffelseskost. Varige driftsmidler føres opp i balansen og avskrivningene er som hovedregel fordelt lineært over antatt økonomisk levetid.

Skatt

Skattekostnaden i resultatregnskapet omfatter periodens betalbare skatt som blir utlignet og forfaller til betaling i neste regnskapsår og endringer i utsatt skattefordel. Skatteøkende og skattereduserende midlertidige forskjeller er utlignet og nettoført.

Note 2 - Varebeholdningen - kostnader

Varebeholdningen er vurdert til tilvirkningskost, basert på produksjonskalkyler. Det er ikke ukurans i varelageret.

I varekost inngår forbruk av råvarer og hjelpemateriell vedrørende produksjon og foredling mv. Innkjøpte tjenester til foredling inngår i Kjøp av foredlings- og forskningstjenester.

Note 3 - Lønnskostnader m.m.

Selskapet har hatt 30 årsverk i løpet av året.

Spesifikasjon av lønnskostnader

	2013	2012
Lønn og feriepenger	16.956.084	15.792.679
Andre ytelser	196.590	165.185
Arbeidsgiveravgift	2.735.188	2.614.181
Styrehonorar	203.000	239.000
Pensjonskostnader	2.369.492	1.801.101
Sosiale ytelser	<u>389.732</u>	<u>120.006</u>
Totalt	22.850.086	20.732.152

Selskapet har kollektiv pensjonsforsikringsordning for sine ansatte. Betalt premie er kostnadsført i regnskapet. Ordningen oppfyller reglene for obligatorisk tjenestepensjon.

Selskapet har et pensjonspremiefond (ikke balanseført) på kr 1.270.697 pr. 31.12.13.

Pensjonspremiefondet er for året 2013 tilført kr 54.970.

Premiefondets omkostninger for 2013 utgjør kr 4.319

Pensjonspremiefondet er for året 2013 godskrevet med kr 30.852 i renter.

Lønn og annen godtgjørelse til ledende personer utgjør:

Ytelser til daglig leder:

Lønn	1.076.451
Andre godtgjørelser	10.541
Betalt pensjonspremie	72.420

Ytelser til styre:

Honorarer	203.000
-----------	---------

Ytelser til revisor:

Revisjonshonorar er kostnadsført med	80.400
Honorar for andre tjenester fra revisor	40.400

Note 4 - Varige driftsmidler

	Maskiner og anlegg	Inventar og teknisk utstyr	Sum
Anskaffelseskost pr. 1/1	66 485	26 048 919	26 115 403
+ Tilgang	0	1 416 005	1 416 005
- Avgang	0	397 650	397 650
Anskaffelseskost pr. 31/12	66 485	27 067 273	27 133 758
Akk. av/nedskr. pr 1/1	1 662	18 280 803	18 282 465
+ Ordinære avskrivninger	6 648	2 121 226	2 127 875
- Tilbakeført avskrivning	0	397 650	397 650
Akk. av/nedskr. pr. 31/12	8 311	20 004 379	20 012 689
Balanseført verdi pr 31/12	58 174	7 062 895	7 121 069
Satser for ordinære avskrivninger	10%	10%-33%	

Note 5 - Rettigheter

Graminor AS eier, disponerer eller representerer det alt vesentlige av rettighetene til norske plantesorter og foredlingsmateriale. Rettigheter og forpliktelser vedrørende dette er regulert i avtaler.

Ved en eventuell avvikling e.l. av Graminor AS skal rettighetene til deler av materialet under visse forutsetninger tilbakeføres til aksjonærene herunder Staten. Forpliktelser vedr. tilbakeføring av materialet gjelder i begrenset utstrekning ved en eventuell konkurs situasjon.

Note 6 - Annen driftskostnad

Selskapet driver sin virksomhet fra leide lokaler. Inkludert i annen driftskostnad er leiekostnader lokaler med kr 4.125.690.- og leiekostnader jord med kr.1.185.541.

Leieperioden for Bjørke Forsøksgård løper fra 01.01.2006 til 31.12.2015 med rett til fornyelse med 10 år. Leieperioden for Njøs løper fra 2008 i 10 år.

For jord er leieperioden fra 5 til 10 år.

Note 7 - Skatter

<u>Årets skattekostnad fordeler seg på:</u>	<u>2013</u>	<u>2012</u>
Betalbar skatt	274 068	1 118 745
Endring utsatt skatt	-52 194	-80 600
Sum skattekostnad	221 874	1 038 145

Beregning av årets skattegrunnlag:

Resultat før skattekostnad	1 827 288	5 819 118
Permanente forskjeller	-1 021 836	-2 111 457
Endring i midlertidige forskjeller	173 364	287 858
Årets skattegrunnlag	978 816	3 995 519

Oversikt over midlertidige forskjeller: Endring:

Anleggsmidler	-224 964	400 619	625 583
Pensjoner	51 600	-35 400	-87 000
Sum midlertidige	-173 364	365 219	538 583

Grunnlag for utsatt skatt	-173 364	365 219	538 583
28% utsatt skatt	-52 194	98 609	150 803

Betalbar skatt i balansen består av:

Betalbar skatt årets resultat	274 068	1 118 745
Fordring skattefunn	-764 500	-915 065
Sum betalbar skatt i balansen/andre fordringer:	-490 432	203 680

Forklaring til hvorfor årets skattekostnad ikke utgjør 28 % av resultat før skatt:

28 % skatt av resultat før skatt	511 641	1 629 353
Endring skattesats utsatt skatt	-3 652	
Permanente forskjeller (28%)	-286 114	-591 208
Beregnet skattekostnad	221 874	1 038 145

Note 8 - Kundefordringer

Kundefordringer er vurdert til pålydende. Det forventes ikke tap i kundemassen.

Note 9 - Bundne bankinnskudd

Inkludert i bankinnskudd er skattetrekkkonto med kr. 690.481.

Note 10 - Egenkapital

	<u>Aksjekapital</u>	<u>Overkurs</u>	<u>Annen egenkapital</u>	<u>Sum egenkapital</u>
Egenkapital 01.01.13	10.600.000	16.852.455	36 731 510	64 183 965
Årets resultat			1 605 415	1 605 415
Avsatt til utbytte			0	0
Pr. 31.12.13	10.600.000	16.852.455	38 336 925	65 789 380

Note 11 - Aksjonærfordelingen

Aksjonærfordelingen er :

Eier	<u>Antall aksjer i %</u>	<u>Antall Aksjer</u>	<u>Aksjekapital</u>
Felleskjøpet Agri SA	36,7	3.889	3.889.000
Staten ved landbruks- og matdepartementet	28,2	2.991	2.991.000
Staten ved Bioforsk	5,0	530	530.000
Staten ved Universitetet for miljø- og biovitenskap	<u>0,8</u>	<u>90</u>	<u>90.000</u>
Sum Staten	34,0	3.611	3.611.000
Lantmännen SW Seed AB	15,1	1.600	1.600.000
Strand Unikorn AS	9,4	1.000	1.000.000
Gartnerhallen SA	4,8	500	500.000
Totalt	100,0	10.600	10.600.000

Note 12 - Aksjer, datterselskap og tilknyttede selskap

Selskapet eier følgende aksjer og andeler:

Selskap	Antall aksjer/andeler		Bokført verdi
	eiet	totalt	
Bjørke Eiendom AS	1000	1000	13.587.000
Njøs Næringsutvikling AS	10	45	103.000
Sagaplant AS	250	1000	500.000
Mjøsen Skog SA	17		0

Selskapet eier 100 % av Bjørke Eiendom AS (1000 aksjer). Aksjene er oppført i balansen til kostpris.

Bjørke Eiendom AS ble stiftet i 2005 og har forretningskontor på Bjørke i Hamar kommune. Bjørke Eiendom AS har en egenkapital på kr 7.948.745 pr. 31.12.12. Årsresultatet for 2012 utgjør et overskudd på 704.145. I henhold til unntaksreglene for små foretak er det ikke utarbeidet konsernregnskap.

Det er mottatt kr 294.000 i utbytte fra Bjørke Eiendom i 2013.

Selskapet eier 22,5 % av Njøs Næringsutvikling AS (10 aksjer). Aksjene er oppført i balansen til kostpris.

Njøs Næringsutvikling AS ble stiftet i 2007 og har forretningskontor på Njøs Frukt- og bærsenter i Leikanger kommune.

Njøs Næringsutvikling AS har en egenkapital på kr 1.452.817 pr. 31.12.12. Resultatet for 2012 utgjør kr 950.

Selskapet eier 25 % av Sagaplant AS. Aksjene er oppført i balansen til kostpris.

Selskapet ble stiftet 1.9.2008. Selskapet holder til i Sauherad kommune.

Sagaplant AS har en egenkapital på kr 2.268.617 pr. 31.12.12. Resultatet for 2012 utgjør -kr 34.436.

Note 13 - Lån til datterselskap

Selskapet har gitt et lån til Bjørke Eiendom på 25,2 millioner med fast rente på 5,5 % p.a.

Lånet løper over 10 år fra desember 2005.

Det er i 2008 gitt et lån på kr 3.000.000 med fast rente 6,5% og løpetid frem til 2015.

Renteinntekten på lånene utgjør kr 1.121.364 og inngår i annen renteinntekt.

Lån til Bjørke Eiendom AS utgjør 29,2 % av selskapets egenkapital.

Note 14 – Resultat pr. avdeling/vekstgruppe

Oppstillingen viser inntekter og tilskudd pr. avdeling/vekstgruppe og tilhørende kostnader.

Felles administrative og FOU kostnader er fordelt på avdelingene/vekstgruppene ut fra ulike fordelingsnøkler.

Enkelt poster i fordelingen er skjønsmessig vurdert.

	Korn	Engvekster	Potet	Frukt og bringebær	Jordbær	Produksjon FoU og adm	Totalt
Salgsinntekter						2 259 022	2 259 022
Lisensinntekter	22 393 909	3 320 863	2 870 868	655 254	836 276		30 077 170
Tilskudd til foredling	2 500 000	6 010 600	5 271 800	3 078 600	2 199 000	709 884	19 769 884
Tilskudd til forskningsprosjekter	801 093	252 000	502 500	515 843	293 832		2 365 268
Tilskudd gjennom skattefunn	764 500						764 500
Sum tilskudd foredling/forskning	4 065 593	6 262 600	5 774 300	3 594 443	2 492 832	709 884	22 899 652
Driftstilskudd (Kulturlandskap mm)						391 002	391 002
Andre inntekter	234 940	45 975	4 425	102 076	49 713	22 438	459 567
SUM INNTEKTER	26 694 442	9 629 438	8 649 593	4 351 773	3 378 821	3 382 346	56 086 413
Kjøp av tjenester foredling	926 078	1 369 566	1 715 980	21 602	21 546		4 054 772
Kjøp av tjenester forskning	2 323 138	297 222	535 000	437 074	1 098 680	0	4 691 114
Sum kjøp av tjenester	3 249 216	1 666 788	2 250 980	458 676	1 120 226	0	8 745 886
Varekostnader	246 213	85 164	20 919	103 527	17 159	909 130	1 382 112
Lisenskostnader	5 004 638	245	1 468 051	94 496	516 466	0	7 083 896
Lønnskostnader	6 109 728	3 051 718	1 285 512	1 820 957	1 191 098	9 391 073	22 850 086
Avskrivninger	289 012	624 000	142 800	168 985	42 000	861 078	2 127 875
Andre driftskostnader	1 165 592	701 001	530 156	596 541	178 223	5 374 622	8 546 135
Leie av lokaler og jord	1 295 941	1 466 715	960 951	449 276	197 341	941 006	5 311 230
Adm.kostnader (overf. fra adm., FoU og prod)	5 893 140	2 645 384	1 236 839	772 674	961 830	858 526	12 368 393
SUM DRIFTSKOSTNADER	23 253 480	10 241 015	7 896 208	4 465 132	4 224 343	18 335 435	56 047 220
DRIFTSRESULTAT	3 440 962	-611 577	753 385	-113 359	-845 522		39 193

Note 15 - Gjeld til kredittinstitusjoner og sikkerhetsstillelser

	2013	2012
Gjeld til kredittinstitusjoner	6 500 000	0

Eiendeler stillet som sikkerhet

Driftsmidler	7 121 069
Kundefordringer	16 515 050
Bankinnskudd	6 500 000
Sum	30 136 119

Gjeld som forfaller senere enn 5 år etter balansedagen utgjør kr 3.250.000.

Til generalforsamlingen i Graminor AS

Revisors beretning

Uttalelse om årsregnskapet

Vi har revidert årsregnskapet for Graminor AS, som viser et overskudd på kr 1 605 414. Årsregnskapet består av balanse per 31. desember 2013, resultatregnskap for regnskapsåret avsluttet per denne datoen, og en beskrivelse av vesentlige anvendte regnskapsprinsipper og andre noteopplysninger.

Styret og administrerende direktør ansvar for årsregnskapet

Styret og administrerende direktør er ansvarlig for å utarbeide årsregnskapet og for at det gir et rettviseende bilde i samsvar med regnskapslovens regler og god regnskapsskikk i Norge, og for slik intern kontroll som styret og administrerende direktør finner nødvendig for å muliggjøre utarbeidelsen av et årsregnskap som ikke inneholder vesentlig feilinformasjon, verken som følge av misligheter eller feil.

Revisors oppgaver og plikter

Vår oppgave er å gi uttrykk for en mening om dette årsregnskapet på bakgrunn av vår revisjon. Vi har gjennomført revisjonen i samsvar med lov, forskrift og god revisjonsskikk i Norge, herunder International Standards on Auditing. Revisjonsstandardene krever at vi etterlever etiske krav og planlegger og gjennomfører revisjonen for å oppnå betryggende sikkerhet for at årsregnskapet ikke inneholder vesentlig feilinformasjon.

En revisjon innebærer utførelse av handlinger for å innhente revisjonsbevis for beløpene og opplysningene i årsregnskapet. De valgte handlingene avhenger av revisors skjønn, herunder vurderingen av risikoene for at årsregnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon, enten det skyldes misligheter eller feil. Ved en slik risikovurdering tar revisor hensyn til den interne kontrollen som er relevant for selskapets utarbeidelse av et årsregnskap som gir et rettviseende bilde. Formålet er å utforme revisjonshandlinger som er hensiktsmessige etter omstendighetene, men ikke for å gi uttrykk for en mening om effektiviteten av selskapets interne kontroll. En revisjon omfatter også en vurdering av om de anvendte regnskapsprinsippene er hensiktsmessige og om regnskapsestimatene utarbeidet av ledelsen er rimelige, samt en vurdering av den samlede presentasjonen av årsregnskapet.

Etter vår oppfatning er innhentet revisjonsbevis tilstrekkelig og hensiktsmessig som grunnlag for vår konklusjon.

Konklusjon

Etter vår mening er årsregnskapet avgitt i samsvar med lov og forskrifter og gir et rettviseende bilde av den finansielle stillingen til Graminor AS per 31. desember 2013, og av resultater for regnskapsåret som ble avsluttet per denne datoen i samsvar med regnskapslovens regler og god regnskapsskikk i Norge.

Uttalelse om øvrige forhold

Konklusjon om årsberetningen

Basert på vår revisjon av årsregnskapet som beskrevet ovenfor, mener vi at opplysningene i årsberetningen om årsregnskapet, forutsetningen om fortsatt drift og forslaget til anvendelse av overskuddet er konsistente med årsregnskapet og er i samsvar med lov og forskrifter.

Konklusjon om registrering og dokumentasjon

Basert på vår revisjon av årsregnskapet som beskrevet ovenfor, og kontrollhandlinger vi har funnet nødvendig i henhold til internasjonal standard for attestasjonsoppdrag ISAE 3000 "Attestasjonsoppdrag som ikke er revisjon eller forenklet revisorkontroll av historisk finansiell informasjon", mener vi at ledelsen har oppfylt sin plikt til å sørge for ordentlig og oversiktlig registrering og dokumentasjon av selskapets regnskapsopplysninger i samsvar med lov og god bokføringskikk i Norge.

Hamar, 13. februar 2014

BDO AS

Hans Bjørnstad
Statsautorisert revisor

